

Redactie maandblad: H.M. van Meeuwen, Roodborststraat 63, Leiderdorp.
Ledenadministratie: A.B. van Woerkom, Volkerakstraat 19bis, Utrecht.
Redactie mededelingenblad: M.Th. Meeuwes, Korte Lakenstraat 3, 2011 ZD Haarlem.

Herpetologische waarnemingen in Tunesië

J. C. Meerman
Hollandseweg 190
6706 KV Wageningen

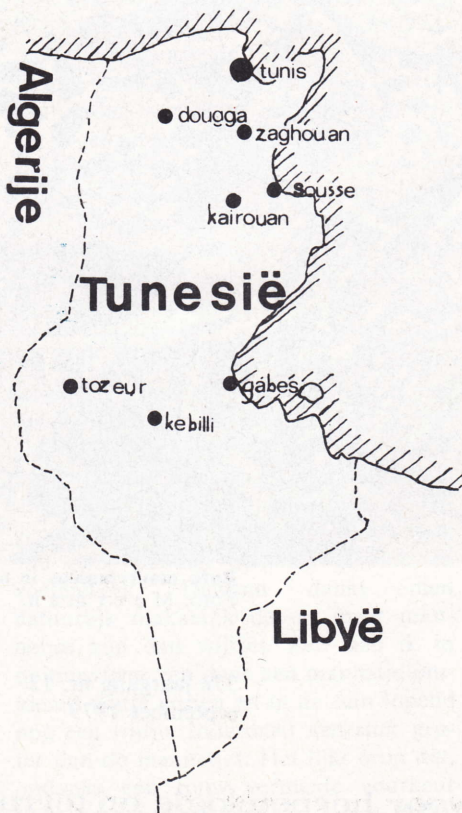

Fig. 1
Kaartje Tunesië.
Tek.: Meerman.

Ingezonden: september 1978

Inhoudsoverzicht: inleiding - Sousse - Kairouan - Dougga - Gabès - Kebilli - Tozeur - determinatietabel (vereenvoudigd) voor de in Tunesië voorkomende schildpadden, hagedissen, kikvorsachtigen en salamanders - summary - literatuur.

Aansluitend: determinatietabel.

INLEIDING

Tunesië is een land dat in toenemende mate door Nederlandse toeristen bezocht wordt. Zelf was ik daar gedurende de 2e helft van april 1978. Vanuit Sousse werden per trein, per taxi (louage) en huurauto diverse andere plaatsen in het land bezocht. Hieronder in het kort een aantal van die bezochte plaatsen en de daar waargenomen reptielen en amfibieën.

SOUSSE

Het landschap rondom Sousse is kaal en troosteloos, zelfs in het voorjaar. Olijfboomgaarden en cactussen bepalen het beeld.

Muurgecko's (*Tarentola mauritanica*) zijn hier de meest algemene reptielen. Zelfs midden in de stad zijn ze te vinden,

maar het meest algemeen zijn ze toch wel op oude olijfbomen met grillig vervormde stam aan de rand van de stad. Nadert men bij zonnig weer behoedzaam zo'n boom dan moet het al heel gek gaan wil men niet zeker 3 à 4 bijna zwarte muur-gecko's op het laatste moment in een gat zien vluchten. Ook zijn er altijd wel een aantal onder omgevallen, rottende dadelpalmen te vinden. Deze bomen zijn opvallend licht van gewicht en dus gemakkelijk om te draaien.

Een ander zeer algemeen reptiel is de parelskink (*Chalcides ocellatus*). In tegenstelling tot wat Marinkelle (1959) beweert, kon ik deze hagedis vaak in verbazend grote dichtheden waarnemen. Vooral in een zandig gebied vlak aan zee, begroeid met fraaibloeiende vetplanten (*Carpobrotus edulis* en *C. acinaciformis*), trof ik per 100 m² dikwijls meer dan tien exemplaren aan. Ze waren moeilijk te vangen.

In een paar kuilen met grondwater, gegraven om lastdieren te drenken, trof ik enkele *Discoglossus pictus* aan. Slechts éénmaal, in een verbazend groen en fris gebiedje, waarschijnlijk het gevolg van het ontbreken van geiten, ving ik een glimp op van een *Psammodromus algirus* en van een kleine grijze slang. Het riviertje Oued Bliban bevatte nog steeds *Rana ridibunda perezii*, alhoewel niet zulke op-

vallende hoeveelheden als Foekema (1976) waarnam.

Even buiten de stad, halverwege Sousse en Monastir, stroomt de Oued Hamdoun. Een serie poelen naast deze rivier, die in de buurt van de monding duidelijk brak water bevatten, waren door zeer smalle kanaaltjes met elkaar verbonden. Ondanks de aanwezigheid van water was ook hier de omgeving dor en slechts begroeid met taai grassen en lage kruid-

Fig. 3
Natrix maura,
Oued Hamdoun,
Sousse.
N. e. d. v. M.

Fig. 2
Dougga. Aan de
rand van de ruïne,
biotoop van o.a.
Lacerta lepida en
Psammodromus
algirus.
Foto: Meer-
man.

Fig. 4
Chamaeleo chamaeleon, omgeving Zaghouan.
 N. e. d. v. M.

achtige gewassen, o.a. zeekraal (*Salicornia sp.*). Zoals gebruikelijk werd elk waargenomen geluid in de vegetatie onderzocht. Vrijwel altijd trof ik dan krekels, sprinkhanen of vlinders aan. Slechts éénmaal betrapte ik een *Chalcides tridactylus*, die zeer snel in een droogtescheur verdween.

In en langs het water daarentegen zat beduidend meer leven. Bij zonnig weer hoorde ik constant enkele meters voor me het geluid van in het water plonzende waterschildpadden, *Mauremys caspica leprosa*. Met tientallen kon men ze in het troebele water zien, al grazend, duttend of parend. Dikwijls zag ik meerdere, vaak

heel kleine mannetjes slag leveren om één vrouwtje, die overigens rustig doorat. In minder dan 2 uur tijd telde ik zonder moeite 200 schildpadden van diverse afmetingen, ondanks de schuwheid van de dieren! Ook de adderringslang *Natrix maura* was hier vrij algemeen. Vaak trof ik tamelijk forse dieren (95 cm) aan. Ik verraste zelfs een stel tijdens de paring. Eén slang spuwde na gevangen te zijn een paling uit. Bij zonnig weer werden in 2 uur tijd 15 adderringslangen gezien. Slechts één amfibie trof ik hier aan, een *Rana ridibunda perezi*.

Fig. 5
 Tozeur. "Zoo du desert" van Mr. Tijani. Een apothekerskink, **Scincus officinalis**.
 N. e. d. v. M.

KAIROUAN

Bij zwaarbewolkt weer werd Kairouan bezocht. Gezocht werd in de omgeving van de bassins 'Des Aghlabites'. Ondanks het slechte weer zag ik hier enkele *Mauremys caspica leprosa*, één *Chalcides ocellatus* en enkele hagedissen die ik niet zo snel kon herkennen, één *Natrix maura*, alsmede een groot aantal huiden van deze slangesoort, verscheidene *Rana ridibunda perezi* en een paartje van de enorme *Bufo mauretanicus*. Volgens een herder zat er ook 'boulam', wat op *Lacerta lepida* kan duiden. In de bassins zelf zaten grote aantallen moerasschildpadden, enkele slangen en kikkers, die er waarschijnlijk ingegooid zijn.

DOUGGA

Dougga is de ruïne van een oude Ro-

Fig. 7
Discoglossus pictus, Sousse.
 Naar e. d. v. M.

meine stad, gelegen in de uitlopers van het Atlasgebergte, in het noordwesten van Tunesië. Niet alleen de ruïnes zijn imponerend, maar vooral ook de omgeving. Alles ziet groen en fris en de bergen zijn een zee van bloemen in deze tijd van het jaar. Als men dan net uit een halfwoestijn komt als rondom Sousse aanwezig is, doet dat extra weldadig aan. *Psammodromus algirus* kwam tussen de ruïnes veelvuldig voor, maar liet zich moeilijk benaderen. De chauffeur van de 'louage' waarmee ik gekomen was moest smakelijk lachen toen ik hem vertelde dat ik een hagedis van zeker een halve meter had zien wegflitsen (lengte duidt men daar aan door de zijkant van de rechterhand op de linkerarm te leggen. De afstand van hier tot de vingertoppen van de linkerhand de linkerhand is dan de lengte van het betreffende dier). Volgens hem bestonden zulke grote hagedissen helemaal niet. Werklui konden hem evenwel overtuigen en even later kon ik dat voor hem aanschouwelijk maken door op een paartje *Lacerta lepida pater* te wijzen, dat op een steen lag te zonnen. Bij de tevergeefse vangpoging stuitte ik nog op 2 *Chalcides ocellatus*, die onder dezelfde steen zaten als waar in ieder geval één van de parelhagedissen zich verstopt had.

Fig. 6
 Sousse: Biotoop **Chalcides ocellatus**. Lage 'duinen' begroeid met vnl. **Carpobrotus sp.**, een van oorsprong Zuidafrikaanse plant.
 Foto: Meerman.

Op een muurtje midden in een weelderig brandnetelbed zag ik een prachtige hoefijzerslang (*Coluber hippocrepis*) zich in volle lengte zonnen. Helaas verdween hij schielijk toen ik mijn fototoestel in de aanslag bracht. Op de terugweg ontmoetten we nabij Zaghouan een jonge slakenzoeker, die 2 gewone kameleons (*Chamaeleo chamaeleon*) aan een touwtje had bengelen. De dieren waren bestemd voor de apotheek...

GABÈS

In de prachtige oase van Gabès zag ik in het heldere water van de bevoeiingskanaaltjes weer veel *Mauremys caspica leprosa* en *Rana ridibunda perezi*. In de weelderige begroeiing van de oevers van deze kanaaltjes zaten talrijke *Chalcides ocellatus* en *Mabuya vittata*.

KEBILLI

In een poel midden in de woestijn, langs de weg Kebilli naar Douz, zaten tot mijn verbazing talloze *Rana ridibunda perezi*, die opvallend groener waren dan de exemplaren die ik elders gezien had.

TOZEUR

In Tozeur heb ik geen dieren in de vrije natuur gezocht, maar de 'Zoo du Desert'

met een bezoek vereerd. Dit is een kleine schaduwrijke privé dierentuin met wat vogels en grote zoogdieren. Het interessant was natuurlijk de collectie reptielen. In een aantal gemetselde bakken zag ik waanzinnig grote aantallen woestijnvaranen (*Varanus griseus*), Afrikaanse doornstaartgamen (*Uromastix acanthinurus*), hoornadders (*Cerastes cerastes*), apothekerskinken (*Scincus officinalis*) en landschildpadden van de ondersoort *Testudo graeca terrestris*. Bovendien nog een *Boa constrictor* als uitheemse noot aan het geheel.

**DETERMINATIETABEL
(VEREENVOUDIGD) VOOR DE IN
TUNESIË VOORKOMENDE
HAGEDISSEN, SCHILDPADDEN,
KIKVORSACHTIGEN EN
SALAMANDERS**

Daar ik behoefte had aan een beknopte determinatietabel voor de reptielen en amfibieën die ik in Tunesië zou kunnen tegenkomen, ben ik bruikbare gegevens uit *Doumergue* (1901) en *Guibé* (1950) gaan vertalen en samenvoegen. De tabel is zo eenvoudig mogelijk gehouden. Slangen zijn niet opgenomen, omdat *Marinkelle* (1962) een tabel voor deze groep deed verschijnen. Bij veel dieren staat de Nederlandse en/of Franse naam vermeld. De Arabische namen zijn door mij opgetekend uit de mond van de lokale bevolking (de betreffende lokatie waar dit gebeurde staat tussen haakjes, daar namen plaatselijk sterk kunnen verschillen). Andere Arabische namen zijn ook te vinden in het artikel van *Foekema* (1976). Wanneer men van plan is om Tunesië te bezoeken, heeft men er veel voordeel van vooraf enkele Arabische namen uit het hoofd te leren. Ook is het nuttig om een aantal afbeeldingen bij zich te hebben.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser besuchte Tunesien Anfang April 1978 und berichtet von den Arten, die er da vorfand. *Chalcides ocellatus* und *Tarentola mauritanica* wurden häufig beobachtet, besonders in

Sousse. Erstaunliche Mengen von *Mauremys caspica leprosa* wurden in dem kleinen Fluss 'Oued Hamdoun' bei Sousse gesehen, sie wurden aber auch in Kairouan und Gabès angetroffen. *Natrix maura* wurde in Sousse und Kairouan immer im oder beim Wasser gesehen, oft ist dieses Wasser hier brackig. Zum Schluss gibt der Verfasser einen Determinationsschlüssel zu den tunesischen Amphibien-, Eidechsen- und Schildkrötenarten mit wissenschaftlichen, französischen, niederländischen und manchmal auch arabischen Namen.

SUMMARY

The author visited Tunisia during April 1978 and shortly describes the species he met.

Chalcides ocellatus and *Tarentola mauritanica* were found to be very common, especially in Sousse. *Mauremys caspica leprosa* was seen in astonishing numbers in the small river 'Oued Hamdoun' near Sousse, but was also found to be quite common in Kairouan and Gabès. The Viperine snake, *Natrix maura*, was seen in Sousse and Kairouan, always in or at the edge of water, which is often a bit brackish in these areas. The author also compiled a simple key to amphibians, lizards, tortoises and terrapins of Tunisia (apart from the scientific names) he sometimes mentions the Dutch, the French and especially the Arab names of the species.

LITERATUUR

- Doumergue*, F., 1901. Faune Erpétologique de L'oranie. Herdruk: Linnaeus Press, Amsterdam (1972).
Foekema, G. M. M., 1976. Waarnemingen aan de herpetofauna van Tunesië in de maand oktober. *Lacerta* **34**, pp. 96-103 (1976).
Guibé, J., 1950. Les lézards de L'Afrique du Nord (Algérie, Tunisie, Maroc). La terre et la vie 1950, pp. 16-38.
Marinkelle, C. J., 1959. Drie skinksoorten van Tunesië. *Lacerta* **17** (1959), pp. 64-66.
Marinkelle, C. J., 1962. De slangen van Marokko, Algerije, Tunesië en Lybië. *Lacerta* **21**, pp. 12-16 en 24.
Trutnau, L., 1975. Europäische Amphibien und Reptilien. Belsler Verlag, Stuttgart.

Fig. 1
Kopbeschubbing
van een denk-
beeldige hagedis.
Tek.: Meer-
man.

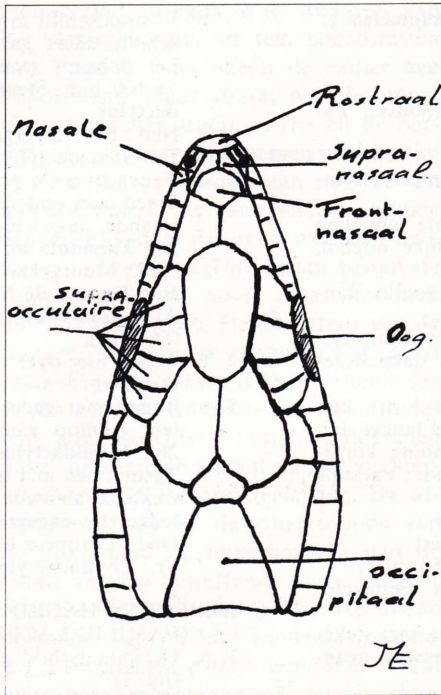

Fig. 2
Tenen van
gekko's:
a. *Tarentola
mauritanica*
b. *Hemidactylus
turcicus*
c. *Phyllodactylus
europaeus*
(naar Guibé,
1950).
Tek.: Meer-
man.

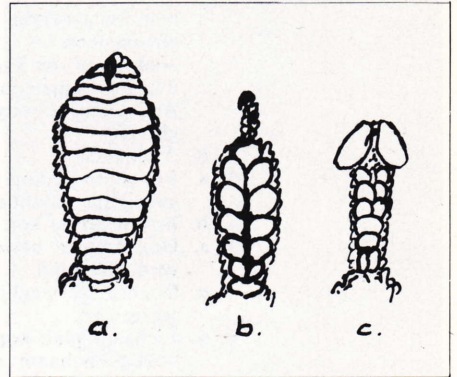

Fig. 3
Verhemelte bij:
a. *Chalcides
ocellatus*
b. *Mabuya
vittatus*
Tek.: Meer-
man.

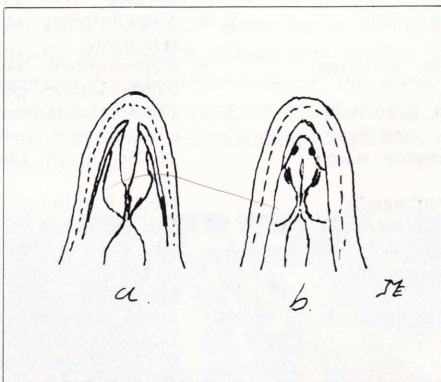
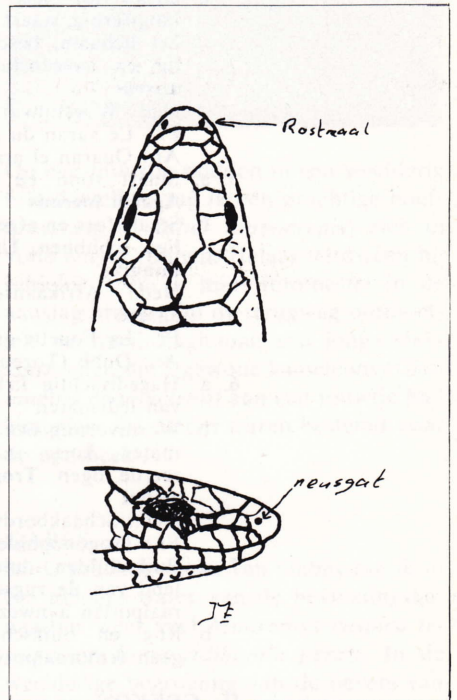

Fig. 4
Kopbeschubbing
van *Chalcides
ocellatus*.
Tek.: Meer-
man.

DETERMINATIETABEL

SCHILDPADDEN

LANDSCHILDPAD

Testudo graeca terrestris

Fr.: Tortue

Ar.: Fakroun (Sousse, Kairuan)

MOERASSCHILDPADDEN

1. Buikschild in tweeën; rugschild zwart of donkerbruin, gewoonlijk met gele strepen en vlekken. *Emys orbicularis*

Fr.: Tortue bourbeuse

2. Buikschild ongedeeld; rugschild olijkleurig of roodbruin. Jonge die-

ren onregelmatig patroon van gele lijnen. Hals met gele of oranjeleu-
rige overlangse strepen. *Mauremys
caspica leprosa*

Fr.: Tortue d'eau douce

Ar.: Fakroun (Sousse, Kairouan, Ga-
bès)

HAGEDISSEN

I. DIVERSE SOORTEN EN VERWIJZINGEN

1. a. Wormvormige uitstulpbare tong,
uitpuilende ogen, vingers en te-

- nen tangvormig. **Chamaeleo c. chamaeleon** —
 Ned.: Gewone kameleon
 Fr.: Le Caméléon
 Ar.: Oum Elbouya (Sousse, Zaghouan)
- b. Afwijkend 2
2. a. Boven op de kop geen grote symmetrische schubben 3
 b. Boven op de kop grote schubben 6
3. a. Oog zonder beweeglijke oogbol, verticale pupil II
 b. Oogbol beweeglijk, ooglid aanwezig 4
4. a. Lichaam plat, kop groot en driehoekig, lichaam met dakpansgewijze beschubbing 5
 b. Groot (tot meer dan 1 m), kop langwerpig, staart veel langer dan het lichaam, beschubbing korrelig en aanéensluitend. **Varanus griseus** —
 Ned.: Woestijnvaraan
 Fr.: Le varan du désert
 Ar.: Ouaran el ard (Tozeur)
5. a. Staart rond en niet gestekeld. **Agama inermis** —
 b. Staart fors en afgeplat, met steke­lige schubben. **Uromastix acanthinurus** —
 Ned.: Afrikaanse doornstaart­agame
 Fr.: La Fouette-queue
 Ar.: Dobb (Tozeur)
6. a. Hagedisachtig lichaam, voorzien van ledematen 7
 b. Wormvormig lichaam, geen ledematen, korte staart, gedegene­eerde ogen. **Trogonophis wiegmanni** —
 Ned.: Schaakbordwormhagedis
 Fr.: Trogonophide de Wiegmann
7. a. Buikschilden duidelijk verschil­lend van de rugschubben, femo­raalporiën aanwezig III
 b. Rug en buikschilden identiek, geen femoraalporiën IV
- II. GEKKO'S
 (FAMILIE GEKKONIDAE)
1. a. Lange dunne, dichtbijeestaande vingers. Lamellen onder de tenen drievoudig gekield 2
 b. Tenen geheel of gedeeltelijk ver­breed, iets uiteenstaand 4
2. a. Rug overdekt met aaneensluitende schubben 3
 b. Rug bedekt met grote echte schubben, dakpansgewijs gerang­schikt. **Tropicolotes t. tripolitanus** —
3. a. Rostraalschild grenst niet aan na­saalschild, staart opgezwollen aan de basis, totale lengte 110-115 mm. **Stenodactylus petrii** —
 Ned.: Petri's Dunvingergekko
 Fr.: Sténodactyle de Petri
- b. Rostraalschild grenst aan nasaal­schild, staart gaat geleidelijk in het lichaam over, totale lengte 75-100 mm. **Stenodactylus steno­dactylus** —
 Ned.: Dunvingergekko
 Fr.: Sténodactyle commun
4. a. Tenen over de gehele lengte ver­breed, aan onderkant met paralel staande, ongedeelde lamellen (fig. 2a). **Tarentola m. mauritanica** —
 Ned.: Muurgekko
 Fr.: Tarente de Mauritanie
 Ar.: Boukasjesj (Sousse), Oasra (Dougga).
 b. Tenen niet over de gehele lengte verbreed 5
5. a. Tenen met gedeelde hechtlamel­len, teentop samengedrukt (fig. 2b). **Hemidactylus t. turcicus** —
 b. Teentoppen met bladlamellen, in­trekbaar klauwtje (fig. 2c). **Phyl­lodactylus europaeus** —
 Ned.: Europese bladvingergekko
 Fr.: Phyllodactyle européen
- III. ECHETE HAGEDISSEN
 (FAMILIE LACERTIDAE)
1. a. Occipitaalschild goed ontwikkeld (fig. 1) 2
 b. Occipitaalschild gereduceerd of afwezig 5
2. a. Rugschubben aansluitend, kor­relvormig 3
 b. Rugschubben vlak, gekield en dakpansgewijs gerangschikt 4
3. a. Duidelijke halsband. Neusgat in contact met rostraalschild (fig. 1). Vrij groot. **Lacerta lepida pa­ter** —
 Ned.: Parelhagedis
 Fr.: Lézard ocellé
 Ar.: Barioul (Dougga)
- b. Geen duidelijke halsband. Neus­gat niet in contact met rostraal­schild. **Eremias g. guttulata** —
- IV 4. a. Duidelijke oogleden, totale leng­te tot 30 cm. **Psammodromus al­girus** —
 Ned.: Algerijnse zandloper
 Fr.: Psammodrome algire
 b. Geen duidelijke oogleden. Oog bedekt met een doorzichtige schub, zgn. 'bril', totale lengte ca 15 cm. **Ophisops occidentalis** —
 Ned.: Slangooghagedis
5. a. 1-2 grote supraoculaireschilden, andere gefragmenteerd; tenen licht kamvormig aan de zijkant, rugschubben vlak en gekield. Sub­oculaireschild komt niet tot aan de bek. Buikschild 8-10 cm breed­te, 28-33 in de lengte, 21-28 femo­raalporiën. **Acanthodactylus erythrurus blanci** —
 Ned.: Franjeteenhagedis
 b. 3 grote supraoculaireschilden,

- buikschubben 12-14 in breedte, 27-32 in de lengte; 15-24 femoraalporiën. **Acanthodactylus par-dalis** —
 Ned.: Panterfranjeteeen
- c. 4 grote supraculairschilden, buikschubben 14-16 in de breedte, 27-36 in de lengte; 21-32 femoraalporiën. **Acanthodactylus boskianus asper** —
- d. 4 series schubben rond de tenen; buikschubben 14-16 in breedte, 27-36 in lengte; 15-27 femoraalporiën. **Acanthodactylus scutellatus** —
- IV. SKINKEN (FAMILIE SCINCIDAE)
1. a. Verhemelte beenderen in contact op mediale lijn (fig. 3), 1 nasaalschild en 4 supraoculairschilden. Rugschubben drievoudig gekield, 32-34 rijen schubben rondom lichaam; overwegend olijfbruin van kleur, over het midden van de rug loopt een lichte streep. Ook overgang rug-zijde wordt gemarkeerd door een smalle lichte streep. Typisch dier van oases. **Mabuya vittata** —
- b. Verhemelte beenderen gescheiden op de mediale lijn (bij levende dieren is het uiteraard eenvoudiger eerst te kijken naar de uitwendige gegevens bij a, Daarvan afwijkend, dan 2
2. a. Neusgat niet in contact met rostrale schub 2
- b. Neusgat in contact met of doorboort het rostralschild (fig. 4) 5
3. a. Nasaalschild soms gedeeld, tenen aan zijkant niet getand, fors van formaat (ruim 30 cm). **Eumeces schneideri** —
- b. Nasaalschild gedeeld, tenen getand 4
4. a. Tussen rostralschild en frontonasaalschild liggen supranasaalschilden, 24-26 rijen schubben rondom het lichaam; kleur oranjeel met 7 donkere dwarsbanden, schemer- en nachtdier. **Scincopus fasciatus** —
 Ned.: Nachtskink
- b. Rostralschild wigvormig, in contact met frontonasaalschild, 26-30 rijen schubben rondom het lichaam; kleur bruinachtig met op elke schub een bruin vlekje. **Scincus officinalis** —
 Ned.: Apothekersskink
 Fr.: Scinque officinal
 Ar.: Cherchmana (Tozeur)
5. a. Snuit spits, lichaamsrand hoekig, ledematen met 4 of 5 tenen. **Chalcides sepoides** —
 Ned.: Wigskink
- b. Snuit konisch 6
6. a. drievingerige ledematen. **Chalcides tridactylus** —
- b. vijfvingerige ledematen; op rug verspreid liggende, donkere schubben met wit hart (ocelli). **Chalcides ocellatus** —
 Ned.: Parelskink
 Fr.: Gongyle ocellé
 Ar.: Zarzoumia (Sousse)
- AMFIBIEËN
- KIKVORSACHTIGEN
1. a. In bovenkaak en verhemelte geen tanden; parotoiden schuin lopend; tympanumzichtbaar, onregelmatig cirkelvormig 4
- b. Bovenkaak en verhemelte met tanden, geen parotoïde 2
2. a. Vingertoppen bolvormig en kleverig. **Hyla meridionalis** —
 Ned.: Zuideuropese boomkikker
 Fr.: La rainette
- b. Tenen afwijkend 3
3. a. 5 ongelijke vingers; duim gereduceerd tot een dik stompje. De volgende 2 vingers dik en kort. **Discoglossus pictus** —
- b. 4 goed ontwikkelde vingers; duim doorgaans langer en sterker ontwikkeld dan 2e vinger; metatarsusknobbel klein. **Rana ridibunda perezi** —
 Fr.: La grenouille verte
 Ar.: Jrana (Kairuan)
4. a. Aan de binnenkant van de achterpoot een vooruitstekende huidplooi 5
- b. Geen huidplooi aan achterpoot, duim iets langer dan 2e vinger; boven oog wrattig; oogrand aanwezig. **Bufo bufo spinosus** —
 Ned.: Middellandsezeepad
5. a. Boven het oog glad, geen oogrand; duim en 2e vinger vrijwel gelijk; grootste teen met enkelvoudige 'wratten'; tweekleurig, vooral groen; ca 10 cm. **Bufo viridis** —
 Ned.: Groene pad
 Fr.: Crapaud vert
- b. Boven het oog wratten, een duidelijke oogrand; duim iets langer dan 2e vinger; grootste teen met gepaarde 'wratten'; zeer groot en dik; tweekleurig, vooral bruin. **Bufo mauretanicus** —
- SALAMANDERS
- In Tunesië komt slechts één salamander voor. Het dier heeft de grootte van een Kamsalamander (ca. 15 cm) en bezit geen parotoiden (gifklieren achter oog). **Pleurodeles poireti** —
 Ned.: Algerijnse Ribbensalamander
 Fr.: Pleurodèle de Poiret